

«НАД ГАЛИЧЕМ ГРИМИТЬ» СВЯТОМИРА-МИХАЙЛА ФОСТУНА: НАРАТИВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ІСТОРІЇ

Марина Богданова

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри української літератури та порівняльного літературознавства,

Бердянський державний педагогічний університет

ORCID ID 0000-0003-2485-4425

mishukmarina36@gmail.com

Ключові слова: *ідентичність, постколоніалізм, імперія, наратив, ідентифікатори самототожності, пам'яттєві смисли, ландшафт, історична повість.*

У статті проаналізовано історичну повість Святомира-Михайла Фостуна «Над Галичем гримить» з точки зору постколоніального дискурсу, використовуючи можливості міждисциплінарних методів аналізу. Залучені в ході дослідження розвідки Ю. Бадзьо, І. Лесяка-Рудницького, Е.Д. Сміта дали можливість проаналізувати наратив присутності українства як слов'янського народу в ранньому середньовіччі. Синтез методів філологічного та культурологічного аналізу тексту сприяв виокремленню ідентифікаторів самототожності українства, що постає в зображенні організації суспільних відносин на основі «Руської правди», верховенства княжої влади, прав віча, відсутності ієрархії аристократичних титулів, духовно-культурних цінностей, географічною прив'язаністю мешканців, української кухні тощо. Аналіз сюжету твору, що побудований на реальних історичних подіях, дав можливість дослідити модули полярності західної і східної цивілізацій, їхній вплив на формування ціннісних орієнтацій князів Київської Русі. Так, незважаючи на тісні зв'язки Київської Русі з Царгородом, письменник обґрунтовує західний первень у формуванні суспільних і політичних відносин, заперечує будь-який імперіалізм.

Нами досліджено не тільки топонімічні й антропологічні характеристики міста до боярського заколоту, а й його зорові, звукові, нюхові образи, які посилюють емоційний вплив на читача, відображають руйнівну силу натовпу. Реалістичний тип нарації, створений за допомогою історизму, архітектоніки сюжету, впливу літописної традиції, забезпечує медіацію між художнім світом твору й читачем. На сюжетному рівні історичної повісті нами простежено формування української ідентичності; територіальну, етнічну ментальну різницю з росією як центром метрополії.

‘THUNDERING OVER HALYCH’ BY SVIATOMYR-MYKHAILO FOSTUN: A NARRATIVE OF THE UKRAINIAN PRESENCE IN MEDIEVAL HISTORY

Maryna Bohdanova

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Literature Studies,
Berdiansk State Pedagogical University*

Key words: *identity, postcolonialism, empire, narrative, identity identifiers, memorial meanings, landscape, historical story.*

The article deals with the historical novel by Svyatomyr-Mykhailo Fostun "It Thundered Over Halych" from the perspective of postcolonial discourse, using the possibilities of interdisciplinary methods of analysis. The studies of Yu. Badzio, I. Lesiak-Rudnytsky, and E.D. Smith, which were used in the course of the research, made it possible to analyse the narrative of the presence of Ukrainians as a Slavic people in the early Middle Ages, which refutes the ideas of a metropolis. The synthesis of the methods of philological textual analysis and identity theory contributed to the identification of identifiers of Ukrainian identity, which appears in the depiction of the organisation of social relations on the basis of the Rus' Truth, the supremacy of princely power, the rights of the assembly, the absence of a hierarchy of aristocratic titles, cultural and religious traditions, geographical attachment of the inhabitants, Ukrainian cuisine, etc. The analysis of the plot of the work, which is based on real historical events, made it possible to study the modes of polarity of Western and Eastern civilisations, their influence on the formation of value orientations of the princes of Kievan Rus. Thus, despite the close ties between Kievan Rus and Tsargrad, the writer justifies the Western primacy in the formation of social and political relations, and denies any imperialism.

We have studied not only the toponymic and anthropological characteristics of the city before the boyar rebellion, but also its visual, sound, and olfactory images, which enhance the emotional impact on the reader and reflect the destructive power of the crowd. The realistic type of narrative, created with the help of historicism, plot architecture, and the influence of the chronicle tradition, provides mediation between the artistic world of the work and the reader. At the plot level of the historical story, we traced the formation of Ukrainian identity; territorial and ethnic mental difference with Russia as the centre of the metropolis.

Вступ. На тлі екзистенційної боротьби української нації виникають дискусії щодо осмислення значення літератури діаспори часів Другої світової війни. Митці не сприйняли радянський чи інший імперські режими, тому емігрували й творили українську літературу, позбавлену будь-яких ідеологічних штампів.

Аналізу літератури діаспори присвячені праці О. Астаф'єва, М. Васьків, М. Жулинського, Ю. Коваліва, С. Лушій, Ю. Мариненка, Р. Мовчан, Л. Тарнашинської та ін. Передовсім увагу науковців у різні часи привертала проблема еволюції великого прозового жанру – роману, зокрема твори І. Багряного, В. Барки, Ю. Косача, Ю. Липи, У. Самчука та ін. Цілков зрозумілою видається дослідницька увага, адже «... роман давав можливості українським митцям глибоко осмислити власну ідентичність, історію та культуру в умовах еміграції» (Лушій, 2017: 6).

Оскільки в літературі діаспори потужним є антиімперське спрямування, то доцільним є вивчення інтерпретації української минувшини через призму національного як органічного. Цікавою видається історична проза письменників діаспори ще й тим, що вони не брали участі у творенні імперської культури.

Докія Гуменна, Юрій Косач, Олександр Луговий, Ольга Мак, Святомир-Михайло Фостун переосмислювали минуле через категорію «свого» – власного погляду на історію. Відомо, що митці-емігранти не припиняли своєї боротьби з політикою імперської диктатури. Наразі виникла необхідність дослідити антиімперські наративи, глибоко зрозуміти українську літературу як невід'ємний складник національної культури, залучаючи до аналізу розробки постколоніальних студій. Дослідники Г. Бгабга, Т. Гундорова, П. Іванишин, Е. Саїд, М. Павлишин, Я. Поліщук,

О. Пухонська, Х. Рута, Г. Сивоконь, О. Сінченко, Ф. Фанон аналізували вплив метрополії на змаргіналізовані народи, що не мали можливості творити власну культуру.

Цікавою з цього погляду в українській літературі є творчість Святомира-Михайла Фостуна, вивчення якої нараховує не велику кількість літературознавчих розвідок. Переважно дослідження стосувалися біографії митця (О. Луцій, Ф. Погребенник, Ю. Покальчук, Л. Скорина, П. Сорока, М. Федунь), історичних творів про Козаччину (М. Богданова) (Богданова, 2023).

Матеріали та методи дослідження. Святомир-Михайло Фостун пройшов шлях від українського самостійника в лавах ОУН-УПА, дивізії «Галичина» до юриста, доктора права в Англії. Його політична та громадська діяльність присвячена боротьбі за незалежність України, хоча і не мав можливості тут жити. Письменник писав твори на основі визначних націотворчих періодів. Так, темі Козаччини присвячені історичні повісті «Нас розсудить Бог», «Звідуни степових когорт», Київської Русі – «Над Галичем гримить». У них прозаїк, оприявнюючи українство у власній і світовій історії, створює сенсоформульовані наративи про українську націю.

Мета статті – виокремити ідентифікатори самототожності української нації, проаналізувати пам'яттєві смисли культурного уявного простору, створеного Святомиром-Михайлом Фостуном в українській історичній повісті «Над Галичем гримить».

В історичній повісті «Над Галичем гримить» (Лондон, 1973) Святомир-Михайло Фостун розвінчує створений російськими, а згодом і радянськими історіографами концепцію «давньоруської народності». Звертаючись до ранньофеодального періоду, зокрема часу правління Ярослава Осмомисла, князя Галицького (1153–1187), автор обґрунтовує історичний розвиток українства як слов'янського народу раннього середньовіччя. Галич постає високорозвиненим християнським князівством з урегульованою політикою суспільних відносин на основі «Руської правди», з дипломатичними, торговельними та громадським зносинами з угорцями, поляками, греками. Коли Святомир-Михайло Фостун опрацьовував матеріали про українську присутність у ранньофеодальному періоді, ідентифікував риси відмінності, інший літературознавець, громадський діяч, дисидент Юрій Бадзьо в радянській Україні підготував працю «Право жити» (1972–1979 рр.) про колоніальне становище України. Рукопис під час обшуку було викрадено. Згодом, у 1980 р. у Нью-Йорку опубліковано відкритий лист автора, у якому зроблено зріз фальсифікування історії, вилучення ранньофеодального

періоду з історії України. З болем дослідник констатував, що «до XIV – XV ст. читач не знайде в радянській літературі нічого українського: ні території, ні мови, ні культури, ні етносу взагалі» (Бадзьо, 1980). Ідею про те, що «східні слов'яни в IX–XIII ст. становили один народ, один етнос, звичайно, «руський», і що українці та білоруси з'явилися тільки в XIV–XV ст.», називає абсурдною (Бадзьо, 1980). Спростовуючи концепцію «возз'єднання», теорії «єдиної давньоруської народності», «єдиного руського народу киевських времен», Юрій Бадзьо зазначає: «Так виникає історіографічний контекст, у якому український та білоруський народи перетворюються на етнографічну масу, етнографічну частину «єдиного руського народу от Карпат до Тихого океана» (Бадзьо, 1980). Наведена цитата автора, по суті, констатує колоніальну політику метрополії щодо інших народів, їхніх культур.

Письменник і мислитель Мілан Кундера в славнозвісному есе «Трагедія Центральної Європи» (1984), стурбований занепадом та вмиранням своєї нації, говорить про дії росії, спрямовані на перетворення всіх народів імперії (українців, білорусів, вірмен, латишів, литовців тощо) в єдиний російський народ (Кундера, 1983). Ідентичність народу і цивілізації Мілан Кундера безпосередньо пов'язав з культурою – з тим, що створено розумом. Проаналізувавши розквіт чеської культури після 1945 року, висновковує: в умовах загрози відмирання ідентичності культурне життя навпаки стає інтенсивнішим (Кундера, 1983). Розквіт творчості літератури діаспори можна пояснити цією ж небезпекою – відмиранням нації, її культури. Окрім того, звернення Святомира-Михайла Фостуна в художньому тексті до замовчаного періоду в радянській історіографії виконує функцію повернення історичної пам'яті.

Результати та обговорення. Виокремлення ідентифікаторів самототожності мешканців Галицького князівства в історичній повісті спонукає до розгляду рис національної ідентичності. Так, Ентоні Д. Сміт виокремлює такі спільні риси: територія або край; міфи та історична пам'ять; масова, громадянська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; економіка з можливістю пересуватись у межах національної території (Сміт, 1994: 11). Виходячи з цього, цікавим видається дослідження рис етнічної, національної ідентифікації галицького суспільства, створеного авторською уявою, урахуваючи історичні та культурні впливи, особисту мотивацію митця.

З історії відомо, що Галицьке князівство найбільшого розвитку досягло за часів Ярослава Осмомисла. Після об'єднання Галицького і Волинського князівств (1199) Романом Мстиславовичем воно стало Галицько-Волинським.

У історіографічних дослідженнях І. Лисяка-Рудницького українська нація, яка з народного (етнічного) колективу формується в Київській Русі, викристалізовується в Галицько-Волинському князівстві (Лисяк-Рудницький, 1994: 18).

Складником самототожності мешканців Галицького князівства є організація суспільних відносин на основі «Руської правди» і підзаконних документів, відомі боярській раді. Верховенство влади здійснював князь Ярослав Осмомисл, але стосунки з Святополком, князем-ізгоєм, мали скоріше партнерський характер. Про це свідчить святкування Різдва в князівському палаці, коли Ярослав Осмомисл, покидаючи гостей, оголошує старшим Святополка. Оскільки всі князі належали до династії Рюриковичів, *то «ієрархія аристократичних титулів»* була відсутня (Лисяк-Рудницький, 1994: 49).

Права віча має значення для впорядкування відносин між представниками різних верств суспільства. Копне віче є владою в громаді, про що свідчить старійшина, наголошуючи, що «... воно збирається, щоб обміркувати різні справи нашої копи та їх вирішити. Голос народу – голос Божий. Навіть княжа власть прислухається до такого голосу...» (Фостун, 1973: 124). Організація суспільних відносин на цих засадах ніколи не була характерною для московських князівств. Так, громада викликає на «*копне віче*» боярина, який привласнив пасовища, що «*було громадське і не належало до княжих земель*» (Фостун, 1973: 117). Просте населення – смерди обурилися і погрожували князю. Здатність до опору населення є в описі протистояння: «*Зібралися смерди із громад, пішли на пасовище, потурбували ратників та пастухів і вигнали геть боярську худобу*» (Фостун, 1973: 118). У віче своя ієрархія, у центрі якої були старійшини громади. У Галицькому князівстві зображено вільне населення, оскільки під час будівництва князівського палацу обговорювалися умови участі смердів, що ґрунтувалися на послабленні податку («уроків») на основі грошової оплати праці.

Бояри і міщани мали свої представництва. Борсук був старійшиною міщанства. Опис діяльності Борсука дає можливість уявити рівень торговельно-економічних відносин у князівстві: «*Мав свої склади з хутрами в Галичі, Теревовлі та Перемишлі й торгував широко з уграми і ляхами. Його судна ходили до Свіонії, Константинополя, Венеції, Риму та інших середземноморських городів*» (Фостун, 1973: 197). Опис речей з різного хутра, оздоблених золотом і перлами, свідчить про розвинену ремісну справу. У творі боярське представництво мали великі привілеї, що призвело до втручання в особисте життя князя та його спадкоємців. Автор інтерпретує відомий факт боярської

крамоли – спалення князевої любки боярині Настасі Чагрівнивої. Повстання проти володаря та звірське знищення молодої жінки символізує травму, пов'язану з середньовічною жорстокістю з мотивів боротьби за станові привілеї та збагачення. Зачинателем крамоли проти князя і носієм варварських середньовічних традицій був суздальський боярин Костянтин Сірославич. Бояр, які не погоджувалися на повстання проти князя, криваві баламути теж карали.

Жорстокістю та кровожерністю у творі славляться імператори Візантії. Автор простежує успадкування цієї злочинної політики руськими князями зі Сходу з прийняттям християнства. Антиімперська ідея твору розкрита Святомиром-Михайлом Фостуном у зображенні перебування Святополка з делегацією в Константинополі. Хворий Мануїл I розглядає портрети імператорів Візантії. За кожним «*божественним імператором східної імперії*» серія вбивств і злочинів: «*Вони вбивали, отруювали, осліплювали, гноїли в підземлях не лише своїх ворогів, але й невинних людей*» (Фостун, 1973: 152). Постають паралелі міжусобних убивств візантійських імператорів, які «*винищували себе взаємно*», із жорстокими війнами суздальського боярина Костянтина Сірославича та князя Андрія й Юрія Боголюбських. Автор зображує як Візантію, так і Київську Русь в часи занепаду; зосереджує увагу на міжусобицях руських князів.

Одним із чинників, які об'єднують суспільства в націю, була наявність духовно-культурних цінностей. Християнські традиції, повага до батьків, піклування про спільноту, дотримання справедливості, допомога бідним, увага до освіти – носієм таких цінностей був сам Ярослав Осмомисл.

Традиційне святкування Різдва свят у Галичі зображено під впливом західних традицій, що складалося з релігійних і світських ритуалів. Різдво у творі символізує родинне свято. На велику гостину до князя збирається знать. Увесь процес підготовки й святкування відбувався у веселощах та гаморі. Детальні описи ритуалів в церкві та в палаці свідчать про високорозвинену духовну культуру, храмову архітектуру та палацове мистецтво; рівень побуту та традиції українського куховарства.

Незважаючи на постійні війни, які вів князь, його війську характерний певний гуманізм. У творі носієм цих цінностей був боярин Радославич. Під час перебування в німецького князя Зіґфріда боярин відчував стурбованість і обурення, що спричинило жорстокість німецького князя по відношенню до іновірців – «жмудинів». «Жмудь» – регіон на північному заході Литви, на березі Балтійського моря, жителі якого мали свою жмудську мову (один із литовських діалектів)

(Словник UA). Повість містить деталі опису злочинів, здійснених на релігійному ґрунті. Автор висуває позицію княжого воїна, висловлену боярином Радославичем в суперечці з Зігфрідом: не варто «прикриватися хрестом, коли руки закаляні кров'ю невинних людей» (Фостун, 1973: 98). Жмудське населення безстрашно захищало свою язичницьку віру, вражало своєю хоробрістю. Галицькі князі вважали себе справжніми варязькими воїнами, але і їх вражала така жорстокість. Винищення німецькими воїнами жмудського населення було алюзією на загарбницькі імперські політики по відношенню до колоній. Перегуки прочитуються в роздумах варяга Утана: «Ніяк не можу зрозуміти, чому це німці так вигублюють жмудинів. Адже ці німці прийшли у жмудську землю, поставили свої городи і замки. Вважають себе властителями цієї землі, голосять, що наvertsають жмудинів на християнську віру, а насправді винищують їх жорстоко та безсердечно» (Фостун, 1973: 66). Відповідь на запитання криється в політиці польського короля, який погукав Зігфріда допомогти втримати владу і мати доступ до Варязького моря. Геополітичні проблеми стоять в центрі імперських політик, що розкрито в діалозі Утана зі священником Іпоклоном щодо далеких і кривавих замислів, якими твориться імперія по відношенню до маленьких народів (Фостун, 1973: 68). Звертаючись до середньовічної історії, автор вибудовує антиімперський наратив, моделюючи ідентичність народу Галицької землі. Слушною є думка О. Гнатюк про ідентичність в історичному аспекті: *"По-перше, колективна тожсамість формується завдяки дискурсові у конкретній історичній ситуації, а за певних обставин зазнає ґрунтовної трансформації. По-друге, пишучи історію, ми пояснюємо минуле, щоб ліпше зрозуміти теперішнє. Тож спостереження за змінами ідентичності дає змогу краще збагнути не так те, «звідки ми походимо» і «куди прямуємо», за формулою Джонатана Фрідмана, як те, «ким ми стаємо»"* (Гнатюк, 2005: 51). Отже, незважаючи на тісні зв'язки Київської Русі з Царгородом, Святомир-Михайло Фостун обґрунтовує західний первень у формуванні суспільних і політичних відносин, заперечує імперіалізм.

На психотип мешканців Галицького князівства впливає природа місцевості. У творі Святомир-Михайло Фостун велику увагу приділяє описам природного і культурного ландшафтів, наприклад: перебування князя на луках і в лісах; розбудова саду, оформлення доріжок, завезення екзотичних птахів. Однією із рецепцій ландшафту були антропологічні характеристики. Аналізуючи ландшафт і його теоретичні інтерпретації Л. Мартіненайте слушно наводить судження

Барбари Бендер, що *«ландшафт ніколи не буває пасивним. Люди змінюють його, привласнюють, борються за нього. На ньому створюються культурні ідентичності, постають питання стосовно них, незалежно від того, чи це індивід, чи група або держава»* (Мартіненайте, 2011: 1). У творі ландшафти характеризують взаємодію природи та людини. Багато описів, пейзажних замальовок безпосередньо пов'язані із зображенням заможності та потужності мешканців Галицького князівства. Так, за *«розквітом пишних квітів і проходженням повагом гордовитих павичів»* (Фостун, 1973: 5) слідує опис суден, що *«пливуть з далеких дунайських гирл, навантажені всяким добром»*; економічна характеристика князівства – *«Галич багатів з кожним роком, а з ним багатшала вся Галицька Волость»* (Фостун, 1973: 6). Протягом розгортання сюжету змінюються ландшафти Галича. Підготовка боярина Сірославича до змови проти князя супроводжувалися гнітючими пейзажами. Восени розлився Дністер, на полях, дорогах і вулицях утворилися величезні калюжі. За допомогою персоніфікації автор олюдило Дністер, наділяє його велетенською силою: *«Дністр бурлив брудними жовто-бурым водяним масивом, гоготів, гримів, уривався в береги, руйнував і троцив нещадно все, що потрапляло в його обійми, розливався справжніми озерами по низинах та затоплював всі прибережні дворища»* (Фостун, 1973: 5).

Образ міста постає завдяки впливу зорових, звукових, нюхових образів: *«Гупали молоти в кузнях», «золотники кували золоті та срібні прикраси, ковші, кубки, чаші, сережки, колти й хрести; сідельники мозолилися над сідлами; чинбарі чинили шкури, а з їхніх погребів заносило таким відразливим смородом, що Сірославич аж затуляв носа та лаяв бісових чинбарів за опоганення повітря»* (Фостун, 1973: 196). Весняні природні пейзажі протиставляються картинам руйнувань та вбивств, пов'язаних з основною подією – заколотом проти князя. Вбивство Настасі та розправа з галицькими боярськими родинами Підгорецьких та Чагрових є кульмінацією у творі. Весняні мальовничі пейзажи змінюють криваві описи знищення княжої раті, печатника Боровського, переслідування скарбника боярина Люборадича та інших. У хаосі важливе місце відведено натовпу й масі, які були рушійною силою безладу. Одним із епітетів на позначення стану міста було слово «тривожно»: *«розкинувся тривожний вид», «тривожно голосили дзвони»* тощо (Фостун, 1973: 225). Для більшого емоційного впливу на читача в зображенні хаосу, що спричинив заколот, Святомир-Михайло Фостун вдається до звукової архітекτονіки тексту: тріск згарищ, гуп сокир, звук дзвонів, гул натовпу, з якої *«раз-у-раз виривалися*

дики вигуки, зойкі, голосіння, грімка лайка та прокльони» (Фостун, 1973: 225).

Уважаючи те, що розповідь у творі ведеться від третьої особи, то оповідач (наратор) виступає своєрідним посередником, медіумом між створеним автором художнім світом твору і реципієнтом. Про «чистого медіума подій» говорила К. Фрідеман, визначаючи його як того, хто «оцінює, відчуває і спостерігає; це абстракція, яка узагальнює багато конкретних форм, у яких виступає, презентується оповідач (наратор) у певній окресленій ролі» (Teoria form narracyjnych w niemieckim kregu językowym, 1980: 23). Своєрідністю реалістичного типу оповіді у творі є те, що в центрі його зображена реальна історична подія – спалення князевої любки. Важливим у розгортанні сюжету було те, що після зустрічі князя з дівчиною оповідь подається через призму злочинної крамоли. Така манера характерна для літописної традиції, де оповідач ототожнюється з автором. Специфікою організації оповіді є включення цитат з літопису про діяння князя Ярослава Осмомисла наприкінці твору. Тим самим автор нібито підсвічує «ідею продовження державницьких традицій та зображення вольового патріотичного лідера», яким був Ярослав Осмомисл. На цій спільній риси західноукраїнської прози 20–30-х років і романістики Мурівського періоду наголошувала С. Луцій (Луцій, 1917: 56).

Виходячи з авторського замислу розгортання сюжету, типу нарації, логічним є фінал твору, де книжнику Іпоколону доручено вести літопис Галицької Волости. Історичній повісті притаманні риси життійної літератури, оскільки фіналом твору була смерть князя Ярослава Осмомисла й уславлення його справ. Любовна лінія князя до боярині Настасі проходить через усі складники сюжету твору, робить його захопливим. На місці спалення молодої дівчини за наказом князя встановлено Хрест, що символізує пам'ять про молоду і кохану дівчину. На новий щабель піднято силу кохання в розв'язці твору, коли за допомогою сну кохана Настя приходить до князя Ярослава Осмомисла, простягає до нього руку і тим самим забирає його зі світу живих.

Висновки. Українська еміграційна література часів Другої світової війни має історичну та культурну цінність, оскільки містить досвід людей, що пережили війну, окупацію та репресії. Твори митців, що не брали участі у творенні імперської культури становлять сьогодні безсумнівний інтерес з точки зору вивчення ідей становлення

української політичної нації. Міждисциплінарні дослідження на перетині історії, філології, соціології, соціальної психології дають можливість прослідкувати антиімперське спрямування творів митців діаспори, дослідити інтерпретацію української минувшини через призму національного як органічного, виокремити сенсоформувальні наративи про українську націю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадзьо Ю. Відкритий лист до Президії Верховної Ради Союзу РСР та Центрального комітету КПРС. Видання Закордонного представництва Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Нью-Йорк. 1980. 22 с.
2. Богданова М. Повість Святомира-Михайла Фостуна «Звідуни степових когорт»: літературна версія української історичної пам'яті. *Мова. Література. Фольклор*. 2023. № 1. С. 74–81. URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/philology/issue/view/187/168>.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. авторизований переклад з польської. Київ : 2005. 529 с.
4. Кундера М. Трагедія Центральної Європи. 1983. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Milan_Kundera/Trahediia_Tsentralnoi_Yevropy/.
5. Лесяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ : «Основи», 1994. Т.1. 556 с.
6. Луцій С. Романістика української діаспори 1960–1980 років: проблематика жанрово-стильові парадигми. Київ : Джура, 2017. 412 с.
7. Мартіненайте Л. Ландшафт і його теоретичні інтерпретації. Переклад з литовської Беатріче Белявців. *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 3. 5 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43370/16-Martynenaite.pdf?sequence=1>
8. Словник УА. Портал української мови та культури. Жмудь. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%B6%D0%BC%D1%83%D0%B4%D1%8C>
9. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність [перекл. з англ. П. Таращука]. Київ : Основи, 1994. 224 с.
10. Фостун Святомир. М. Над Галичем гримить. Історична повість з княжих часів. Союз українців у Великій Британії. Лондон : 1973. 286 с.
11. Teoria form narracyjnych w niemieckim kregu językowym. Prace powstałe w latach 1910-1964. Kraków: Wyd-wo literackie, 1980. 372 s.